

CAELESTIS HARMONIA

Kovács Andrea

*Miserere mei Deus**

Bár a szöveg egészének vagy részletének polifón megzenésítésére csak a XVI. század első évtizedeitől kezdve vannak adataink, a (Septuaginta számozása szerinti) 50. zsoltár mégis kimagaslóan fontos helyet foglal el a többszólamú zene történetében. Ennek oka feltehetően az, hogy a római liturgiában viszonylag gyakran és eltérő funkcióban jelenik meg. Vasár- és ünnepnap, valamint a húsvéti idő kivételével (de annak köznapjain is) ez volt a laudes első zsoltára,¹ ugyanebben a funkcióban szerepelt a halotti zsolozsmában, egyike a hét bűnbánati zsoltárnak (Ps 6, 31, 37, 50, 101, 129, 142), válogatott verseit a húsvéti időn kívül a misét kezdő szenteltvízhintés (*Asperges*) közben énekelték, de felajánlási és áldozási énekként is felbukkan.²

Kovács Andrea egyházzenesz (Budapest), az MTA-TKI Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport munkatársa.

A zsoltárnak a zeneszerzők körében mutatkozó rendkívüli népszerűségét azonban alapvetően nem ezek az alkalmak inspirálhatták, hanem a szent háromnap (*triduum sacrum*) zsolozsmájában (*Tenebrae*) a laudes végén való megszólalása. A különösen hosszú és drámai officiumban elhangzó tizennégy zsoltár —kilenc a matutínumban, öt a laudesben— mindegyike után a háromszögletű gyertyatartón (*triangulum*) elhelyezett tizenöt gyertyából egyet eloltottak, így a *Benedictus* éneklése közben ott már csak egyetlen gyertya égett. A kanticum egyes versei után az oltáron és a szentélyrekesztőn lévő gyertyákat oltották el, majd a *triangulumon* égő gyertyát az oltár alá tették. Ebben a pillanatban, a szinte teljesen sötét templomban hangzott el az 50. zsoltár.³

* A tanulmány az OTKA NK/78060 pályázat és a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Lásd: DOBSZAY László: *A zsolozsma*. Egyházzenei Füzetek I/3. I. sorozat: Tankönyvek. A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Egyházzene Tanszéke és a Magyar Egyházzenei Társaság, Budapest 1995. Uő: „A zsoltárok elrendezése a zsolozsmaimádságban”, *Magyar Egyházzene* IX (2001/2002) 229–247. Újabban: KOVÁCS Andrea (szerk.): *Dobszay László válogatott írásai 1995–2010*. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport, Budapest 2010. II/110–122.

² Hamvazószerda utáni csütörtök, pünkösöd utáni 10. vasárnap: kommúnio, nagyböjt 2. hetének keddeje: offertórium.

³ Ld. részletesen: FÖLDVÁRY Miklós István: „Zsolozsmarendek IV. Az *officium tenebrarum* római és esztergomi szertartásrendje”, e lapszám 159–164. oldalain.

Annak ellenére, hogy a középkori források,⁴ sőt még a XVI. század eleji pápai *Caeremoniale* is azt írja elő, hogy a *Miserere*-t zene nélkül, fennhangon kell elmondani/elolvasni,⁵ X. Leó már pápasága (1513–1521) kezdetén, 1514 nagyhetében a zsoltár újfajta előadásmódját vezette be, melyben az első, *falsobordone* (lényegében a zsoltártónus hármashangzatokkal törtető megharmonizálása) verset gregorián követte alternatim formában. Hogy ez nem egyszeri és elszigetelt megoldás lehetett, arra egyrészt a pápa szertartásmesterének, Paris de Grassis-nak (c. 1450–1528) két további feljegyzése utal 1516-ból és 1518-ból,⁶ másrészt az a két kézirat, mely 12 hasonló típusú négy- és ötszólamú tételt tartalmaz.⁷ Ettől az időtől kezdve ugrásszerűen megnő az 50. zsoltár többszólamú megzenésítései száma. Csak az 1650-ig terjedő időszakban közel hetven feldolgozása született a legkülönbözőbb apparátusra, s ez a szám feltehetően távolról sem teljes. (1. táblázat) Ide számíthatjuk még az 50. zsoltárt magába foglaló bűnbánati zsoltárok (*Septem psalmi paenitentiales*) polifón megzenésítésének gyakorlatát is, mely nem ilyen mértékű, de mégis jelentős.⁸ (2. táblázat) Ebben az intenzív gyarapodásban a pápai udvar hatásán túl szerepet játszott az is, hogy a későbbi caeremonialék már lehetővé tették a zsoltár többszólamú előadását.

Így tehát X. Leó pápa volt az, aki meghonosította az 50. zsoltár polifón tolmácsolásának hagyományát. Népszerűsége a zeneszerzők körében a későbbi századokban is töretlen volt.

1. táblázat: Miserere mei Deus

szerző		apparátus	kiadás
Aichinger, Gregor	1564/65–1628	8–12vv	1605
Aichinger, Gregor	1564/65–1628	4–6vv	1612
Alberti, Gasparo	c.1489–c.1560	4vv	
Allegri, Gregorio	1582–1652	9vv	
Anerio, Felice	c.1560–1614	4vv	
Anerio, Giovanni Francesco	c.1537–1630	4vv	
Anerio, Giovanni Francesco	c.1537–1630	4vv	

⁴ Például: CZ-PSt DE. I. 7 fol. 158: *His finitis a clero et populo fit processio istum hymnum cantando Rex Christe factor omnium. Et cum pervenerint ad locum destinatum legatur psalmus Miserere mei Deus et Pater noster et oratio Respice quaesumus, totum sub silentio.* A forrás kiadva: SZENDREI Janka (ed.): *Breviarium Notatum Strigoniense* (s. XIII). Musicalia Danubiana 17. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest 1998.

⁵ Richard SHERR: *Music and Musicians in Renaissance Rome and Other Courts*. Ashgate Variorum Collected Studies Series, 1999. XI, 262.

⁶ SHERR 1999, XI, 262.

⁷ I-Rvat C.S.205–6. Lásd: http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/book/omo_gmo

⁸ A bűnbánati zsoltárokat mondták a précesz keretében a böjti köznapok egyes órái után (7 óra – 7 zsoltár!), azaz ugyanabban a pozícióban, mint az 50-iket a triduumban.

<i>szerező</i>		<i>apparátus</i>	<i>kiadás</i>
Asola, Giammateo	?1532–1609	4vv	1584
Brätel, Ulrich	c.1495–1544/45	5vv	
Byrd, William	c.1540–1623	5vv	
Capello, Giovanni Francesco	működött 1610–19	5vv, str, chits, bc	1612
Cardoso, Manuel	1566–1650	4–6vv	1648
Carpentras (Elzéar Genet)	c.1470–1548	?	
Clemens non Papa, Jacobus	c.1510–15–1555/6	3vv	1556–7
Cristo, Pedro de	c.1550–1618	4vv	
Cristo, Pedro de	c.1550–1618	5vv	
Croce, Giovanni	c.1557–1609	8vv	1596
Dentice, Fabrizio	c.1539–c.1581	5vv	1593
Festa, Costanzo	c.1485–90–1545	4–5vv	
Flecha, Mateo	?1481–?1553	4vv	
Franco, Hernando	1532–1585	4vv	
Gabrieli, Andrea	?1532/33–1585	6vv	1583
Gabrieli, Andrea	1532/33–1585	6vv	1583
Gabrieli, Giovanni	c.1554–7–1612	4vv	
Gabrieli, Giovanni	c.1554–7–1612	6vv	1597
Gabrieli, Giovanni	c.1554–7–1612	4vv	MS
Gabrieli, Giovanni	c.1554–7–1612	6vv	1597
Gagari, ?	?–?	?	
Gagliano, Marco da	1582–1643	8vv	1607
Gagliano, Marco da	1582–1643	4vv	1630
Gesualdo, Carlo	c.1561–1613	6vv	1611
Giovannelli, Ruggero	c.1560–1625	?	
Guami, Gioseffo	1542–1611	?	1588
Hassler, Hans Leo	1564–1612	11vv	1597
Hassler, Hans Leo	1564–1612	8vv	1601
Ingegneri, Marc' Antonio	1535/36–1592	4, 6vv	1588
Josquin, des Prez	1450–55–1521	5vv	
Lassus, Orlande de	1530–32–1594	9vv	MS
Martini, Johannes	c.1430–40–1497	3vv	
Miniscalchi, Guglielmo	működött 1616–30	„concertato a tre voci con sinfonie”	
Mouton, Jean	1459 előtt–1522	?	1538
Mundy, William	c.1528–c.1591	6vv	
Nanino, Domenico	?–?	?	
Orologio, Alessandro	c.1550–?1633	5vv	1611
Padilla, Juan Gutiérrez de	c.1590–1684	8vv	
Palestrina, Giovanni Pierluigi da	1525/26–1594	4vv	1587
Palestrina, Giovanni Pierluigi da	1525/26–1594	4, 5vv	
Palestrina, Giovanni Pierluigi da	1525/26–1594	4, 5, 9vv	

<i>szerző</i>		<i>apparátus</i>	<i>kiadás</i>
Palestrina, Giovanni Pierluigi da	1525/26–1594	5vv	
Palestrina, Giovanni Pierluigi da	1525/26–1594	6vv	1587
Palestrina, Giovanni Pierluigi da	1525/26–1594	12vv	
Pallavicino, Benedetto	c.1551–1601	8vv	
Pastrana, Pedro de	c.1490–1558 után	4vv	
Praetorius, Hieronymus	1560–1629	5vv	1599
Richafort, Jean	c.1480–c.1550	5vv	
Rore, Cipriano de	1515/16–1565	5vv	
Scheidt, Samuel	1587–1654	ST, 4 str, bc	
Senfl, Ludwig	c.1486–1542/43	5vv	MS
Stadlmayr, Johann	c.1580–1648	2vv, hangszerek	
Stadlmayr, Johann	c.1580–1648	2vv, hangszerek	
Stadlmáy, Johann	c.1580–1648	2vv, hangszerek	
Viadana, Moro Giacomo	működött 1581–1610	2vv, orgona	
Victoria, Tomás Luis de	1548–1611	8vv	1585
Wert, Giaches de	1535–1596	4vv	
White, Robert	c.1538–1574	5vv	
Zarlino, Gioseffo	1517–1590	6vv	1566

2. táblázat: Septem psalmi paenitentiales

<i>szerző</i>		<i>apparátus</i>	<i>kiadás</i>
Croce, Giovanni	c.1557–1609	?	
Gabrieli, Andrea	1532/33–1585	6vv, inst.	1583
Lambertini, Giovan Tomaso	működött 1545–80	?	1569
Lassus, Orlande de	1530-32–1594	5vv	1584
Lechner, Leonhard	c.1553–1606	6 és több vv	1587
Madelka, Simon Bar Jona	?–1597-99	5vv	1586
Piéton, Loyset	működött c.1530–45	4vv	c.1532
Reiner, Jacob	1560 előtt–1606	3vv	1586
Schwaiger, Georg	?–1581	5vv	1588
Vecchi, Orfeo	c.1551–1603	6vv	1601